

## LITERARNE ZNAČAJKE MARULIĆEVA EVANĐELISTARA

*Drago Šimundža*

Marko Marulić je, u povijesti naše književnosti i književnoj kritici, bio redovito istican i općenito prezentiran kao pjesnik. Malo se govorilo, gotovo usputno, o Maruliću piscu, dramatičaru i polihistoru. S tim u vezi, njegova su pjesnička djela, osobito *Judita*, višestruko proučavana i vrednovana, dok su prozna, manje-više, ostala po strani ili su tek dodatno spominjana. Takav je postupak bio i objektivno uvjetovan. Prije svega, Marulić nam u cjelokupnom svom djelu nije bio dovoljno poznat. Nismo imali pred očima sve aspekte i svu širinu njegova rada. O manuskriptima se malo znalo, a stara Marulićeva izdanja teško se čitalo. No sigurno je glavni razlog bio latinski jezik i anonimnost nekih Marulićevih djela. Naime, iako smo dobro znali da je latinski, kao zajednički evropski koinē, u našoj kulturi, dugo vremena uz hrvatski, — što je uočljivo u Marulića — bio i književni jezik hrvatske književnosti, malo smo posvećivali brige našim latinistima i njihovim djelima. Tako su, na primjer, Marulićeva *Institucija* i *Evanđelistar*, o kojemu je ovdje riječ, bili dugo vremena poznatiji u Evropi nego u nas.<sup>1</sup>

S objavljivanjem Sabranih djela Marka Marulića, koje je u toku, — onih na latinskom u njihovu izvorniku i u hrvatskom prijevodu — sve je uočljivije da Marulić nije samo pjesnik, nego i vrlo plodan pi-

sac, etičar, teolog, mislilac i, prema najnovijim otkrićima, dramatičar. Time nam i njegova prozna djela postaju mnogo bliža i, praktično, u povijesti naše kulture, duhovne misli i, posebno, književnosti mnogo značajnija. Makar, kako znamo, nisu imala utjecaja na naš domaći književni izričaj, na hrvatski prozni izraz, ona su naša i naša se znanost o književnosti treba s njima izravnije pozabaviti. S potpunijim vrednovanjem tih djela, potpunije ćemo vrednovati i njihova autora, oca naše umjetničke književnosti.

## EVROPSKI USPJEH MARULIĆEVE PROZE

Zašto je Marulić sa svojom latinskom prozom postigao toliki uspjeh na evropskom kontinentu kakav poslije njega nije imao nijedan naš književnik? Na to smo redovito polovično odgovarali. Naime, najčešće su se, više uopćeno nego kritički razvidno, isticale povijesne prilike, vrijeme kontrareformacije, i sadržajne poruke, ortodoksnost i poučnost *Evandelistara* i *Institucije*. O književnim se značajkama malo govorilo. Takav izvanjski pristup, koliko god imao svoju osnovu, bezrazložno je prešućivao drugu stranu medalje koja je baš u književnim značajkama imala svoje uporište. Trebalo je samo posegnuti za Marulićem, pročitati ga i vidjeti kolika mu je literarna vrijednost. U moru onodobne teološke, etičke, hagiografske, bibličističke, moralne i ascetskomistične literature, Marulić se je nametnuo Evropi svojim književnim stilom, umjetničkim senzibilitetom i plastičnim izričajem.

Marulić je, u to više nema sumnje, osigurao svoj evropski ugled prije svega kao pisac, mnogo više nego kao teolog, moralist ili mislilac. U stvari, Marulić pisac — narrator i stilist, umjetnik — afirmirao je Marulića mislioca, teologa i etičara, a ne obratno.

## KRATKI PODACI O EVANĐELISTARU

*Evandelistar* spada u sam vrh Marulićevih moralno-teoloških djela. Po svojoj je koncepciji i izradi praktični kompendij etičke misli i moralne pouke. Zauzima važno mjesto u moralno-didaktičkoj literaturi svoga vremena.<sup>2</sup> Prvi put je tiskan 1516. u Mlecima. U 16. i 17. stoljeću doživio je 11 izdanja, 10 u latinskom izvorniku i 1 u talijan-

skom prijevodu. U ediciji Sabranih djela izdan je u dva sveska (Književni krug, Split, 1985).

## KNJIŽEVNE ZNAČAJKE EVANĐELISTARA

Budući da književnu vrijednost ne određuje predmet o kojemu se piše nego način, postupak na koji se piše,<sup>3</sup> sadržajna strana u našoj analizi ima drugotnu ulogu. Poput rimskih povjesničara koji su u svoje historije unosili književne elemente, i Marulić u svojim etičkim i moralno-didaktičkim djelima, u vrijeme vraćanja humanističkoj poetici i renesansnog otvaranja životnoj stvarnosti, namjerno se služi književnim postupkom i slikovitom obradom moralnih pitanja. Po tome se *Evanđelistar*, mada u svojoj plastičnosti ponešto zaostaje za *Institucijom* i *Parabolama*, bitno razlikuje od onodobnih filozofsko-teoloških traktata, školskih, skolastičkih priručnika (*institutiones morales*), ispovjedničkih savjetnika (*summae confessionales*) i općih moralnih zbirka (*summae morales*).<sup>4</sup> Književno ga dovoljno odvajaju i izravno potvrđuju: narativni postupak i njegova organizacija, nijansirano pjesničkih sredstava i kompozicijskih odnosa, dinamičnost i sugestivnost stila.

### 1. NARATIVNI POSTUPAK EVANĐELISTARA

Makar naracija — pripovijedanje — po sebi ne mora biti važna literarna značajka, kad je riječ o *Evanđelistaru*, kojemu je osnovna svrha etičko usavršavanje i moralna pouka čitatelja, stavljam je ovdje na prvo mjesto. Ona je, u stvari, primarna odrednica stila. Naime, odabravši narativni postupak, Marulić se namjerno odlučio za književni, a ne za predmetno-znanstveni, stručni *procédé*. To mu je izravno omogućilo da se u svojim izlaganjima ne mora strogo pridržavati tematskog pristupa i rasporeda, strukturalnih i kompozicijskih obrazaca, skolastičke metode i stručne obrade gradiva, odnosno uhodanog logičkog postupka, silogističkih dedukcija, utvrđivanja postavki i zaključnih formulacija. Zahvaljujući naraciji, autor je bio slobodan u svojim izlaganjima da se literarno, poticajno i slikovito izražava.

Baš zbog toga, zbog te narativne, stilsko-književne potke, *Evanđelistar* je tipičan i zanimljiv. Koliko god je s jedne strane predmetno

određen, njegov ga pripovjedački postupak svrstava u mješoviti žanr poučno-književnog štiva.<sup>5</sup> Jednostavno, privlači svojom dinamikom i emotivnom sugestijom, mozaičnim nijansiranjem misli pomoću književno stiliziranih ilustracija, usporedbi, primjerâ, pripovjedačkih ekskursâ i opisa životne zbilje. Ima u njemu stvaralačkog zamaha, koji gradi na poznatim predlošcima i jednostavnim, primitivnim žanrovima, starijim prosudbama, mislima, izrekama, biblijskim primjerima i citatima, konkretnim prilikama i poznatim poredbama, zaključcima, asocijacijama, aluzijama i autorovim tumačenjima. U njemu se neprestano obnavlja duga životna priča. Glavni su joj junaci vrline i mane, ljudski poroci. U žarištu je uvijek čovjek. Možda bi se stoga moglo kazati, dok govorimo o narativnom tkivu *Evangelistara*, da je on, u biti, pripovijest o čovjeku, slojevito pisana: misaono, poticajno i ilustrativno. Etička poruka i poticajna preporuka Maruliću su vrlo važne, naracija je u njihovoj službi; međutim, on je kao književnik svjestan da će ta poruka i preporuka biti uspješnija što ih izričajno bolje oblikuje i ilustrativno snažnije istakne. Zbog toga mu je naracija i te kako skladna i literarno pažljivo dotjerana.

Govoreći, na primjer, o pohlepi za blagom, o škrtosti i lakomosti, Marulić se najprije pita: »No, tko bi mogao izreći kolikih je zala uzrok neumjerena žudnja? Ona je — odgovara — natjerala čovjeka da ide protiv čovjeka. Odatle zasjede, odatle razbojstva, odatle ratovi i međusobna ubojstva, jer, nezadovoljni svojim, hlepimo za tuđim. Odatle — ide on postupno dalje — i među najbližim srodnicima sporovi, među najvećim prijateljima razdori i, da bi se brže došlo do baštine, odatle — želja za smrću samih roditelja.«<sup>6</sup>

Nakon ovog literarno stiliziranog pitanja i misaone etičke postavke, Marulić po svom običaju nastavlja ilustrativnim ekskursom koji u svom sažimanju i biranju primjera gotovo romaneskno djeluje:

»Laban je svoga nećaka Jakova poljubio i primio u kuću, učinio ga svojim zetom i on mu je već služio dva puta po sedam godina. Laban je priznavao da mu je Gospodin zbog njega uvećao imetak. Ali kad je vidio da se veoma obogatio stokom, počeo je zavidjeti onomu kojega je bio tako jako zavolio, te je pošao u potjeru za njim kad je odlazio od njega. I bio bi digao ruku na nevina čovjeka, zaboravivši na prijateljstvo, srodstvo i njegove usluge da nije usnuo san koji ga je prestrašio i spriječio u toj odluci. Ljubav je, dakle, koju je bilo stvorilo siromaštvo, razvrgnulo bogatstvo. I sirijski je kralj Tabrimon,

kako čitamo u Knjizi kraljeva, postao od prijatelja neprijatelj kralju izraelskom Baši, jer ga je potkupio novcem kralj judejski Asa. Joram pak nije poštedio ni svoju braću: da bi se domogao njihovih dobara, lišio ih je života. I Juda je — da bismo starozavjetne zgrade spojili sa novozavjetnima — bio od Gospodina uzet za apostola, obdaren od njega sposobnošću da čini čudesa, učinjen dijonikom sv. Pričesti i dočekan poljupcem. No ipak je, jer je bio lakom za novcem, prodao za trideset srebrnika onoga od kojega je već bio primio toliko dobročinstava. Nikoga, doista, ne vole istinski oni kojima je zagospodarila strast za posjedovanjem. Jer, ako im sine kakva nada u dobitak, odmah nasrću na one za koje se činilo da ih vole. Naime, i Gedalija je u svojoj kući primio kao prijatelja i ugostio Jišmaela, pa ga je za vrijeme gozbe smaknuo. I nije se bojao okaljati gostinjski stol prijateljevom krvi onaj kojemu se prohtjelo preoteti tuđe.

Iznijet ću još krvaviji primjer, ali je riječ o puku u kojega je i inače manje razuma. Kad je Tit opsjedao Jeruzalem, vrlo mnogi su Judejci, natjerani glađu, prebjegavali k Rimljanima. Kako piše Josip, pronio se glas da prebjeci nose u trbuhu zlato što su ga progutali, jer su ih njihovi pretresali, da ne bi štogod iznijeli. Zbog toga bi ih rimski vojnici potajno hvatali, rasporili bi ih i vadili im drob. Tražili su zlato u utrobi ubijenih, ali ga po svoj prilici nisu nalazili. Pa ipak, iz tog je razloga — zna se — samo u jednoj noći nastradalo do dvije tisuće ljudi. Bilo bi ih i više nastradalo da budući car, saznavši za to, nije proglasom obuzdao zločin. Ima li od toga što strašnije s obzirom na nečovječnost — tražiti nesigurno blago sigurnom pogibijom onih koji se svojevrijedno predaju?

No to je ipak bila lakomost puka koji je služio vojsku za plaću, dok su ovu pokazali kraljevi. Judejski su kraljevi, najprije Hirkan, a zatim Herod, kako se priča, otvorili grob kralja Davida, misleći da je s njim zakopano i blago. Ljudskoj pohlepi, naravno, nije bilo dovoljno uzimati plijen sa živih ili ga skidati s ubijenih, nego je počela pretraživati i lešeeke koji se kriju u grobnicama. Ali je i to još manje za snobivanje — nastavlja Marulić svoju gradaciju, psihološki motiviranu — kad se više ne štede ni žrtvenici ni hramovi Bogu posvećeni. U naše se vrijeme dogodilo da su kršćanske crkve oskvrnuli kršćani, da su nasilno odnijeli zlato i srebro posvećeno Bogu, kao da se, eto, rat vodi protiv Boga, a ne samo protiv čovjeka... Ti isti, pohlepni za slavom,

pokazuju puku ruke iskićene draguljima i odjeću od svile, da bi im se iskazivalo poštovanje. Njima pristaju one riječi Vergilijeva Magona:

'Imam prostranu krcu gdje zakopani mi leže

Talenti kovanog srebra, a imam i toware zlata

Rađenog i nerađenog...'<sup>7</sup>

Kako vidimo, glavnina je *Evandelistara* umjetničko-narativnog tkiva. Etičke postavke i moralne zasade, izražene redovito kratkim, sažetim rečenicama, slijede vješto stilizirane ilustracije. Autor je izravno motiviran da bude što zanimljiviji; svjestan je što znači njegov angažman i stilska ekspresija. Zato se rado utječe emotivnom naboju i psihološkoj funkciji. Nijansirano i razložito varira svoja izlaganja. Motivirano bira iz svojih predložaka i sâm stvaralački tka, postupno, uvjerljivo, literarno vješto, slojevito. Veliku pažnju polaže na stil, piše jasno, živo i zanimljivo.

## 2. KNJIŽEVNA TVORBA I SINTAKSIČKA GRAĐA REČENICE

Marulić je esteta, pjesnik i pripovjedač, epik. Nikada mu ne manjka riječi, i to biranih i vješto organiziranih u skladne sintagme i književno oblikovane rečenice. Rječnik mu je, u *Evandelistaru*, uglavnom klasičan, uz česte varijacije biblijskih navoda, srednjovjekovnog crkvenog govora i hagiografske literature. I u konstrukcijama je takav, uz klasičnu sintaksu upotrebljava, kadšto, i slobodnije odnose koji tendiraju prema strukturi modernih jezika. Tako npr. konstrukciju akuzativa s infinitivom razrješuje katkada s *quod*. Redovito se služi ciceronovskim, kićenim stilom, hipotaksičkim periodom i retoričkim nijansiranjima.<sup>8</sup> Kad je ilustracija u pitanju, hipotaksa je gotovo obavezna, rečenica je složenija i sadržajno voluminoznija; kad izriče etičku misao, refleksiju ili pouku, onda je redovito sažetiji, u izričaju kraći, a u sadržaju određeniji i čvršći. No, uvijek je izrazito zainteresiran za pravilnu gradnju i literarnu funkciju svog izričaja.

Evo jednog primjera; uzimam rečenicu kojom počinje *Evandelistar*, Predgovor: »Kao što se ofit, smatra se, odlikuje vrijednošću i cijenom među mramorima, a dijamant među draguljima i zlato među kovinama, te kako se sunce drži za najsajajniju i najljepšu od svih

zvijezda, tako se iznad svih znanosti izdiže ona što je zovu etikom, jer se bavi uređenjem vladanja u životu.«<sup>9</sup>

Imam dojam da ovaj navod dovoljno ilustrira spomenute postavke o književnoj tvorbi Marulićeve rečenice. Naš je prevodilac, profesor Glavičić, uspješno slijedio Marulićev stil, moramo mu odati priznanje. No, ipak, ovdje ćemo, barem nakratko, čuti samoga Marulića:

»*Quemadmodum inter marmora ophites, inter gemmas adamas, inter metalla aurum aestimatione precioque praestare putantur, et sicut sol omnium syderum fulgentissimus pulcherrimusque habetur, ita supra omnes scientias eminent illa, quam ethicen uocant, quia de morum uitaeque cultu pertractat.*«<sup>10</sup>

Latinski izričaj, kojim je *Evangelistar* pisan, odaje, vrlo uočljivo, književni stil i retorički ton. Susrećemo se sa složenom poredbom, punom slika i poetskih konotacija. Rečenica je istodobno kompozicijski zanimljiva; čitav niz je skladno harmoniziran, vješto, parataksički i hipotaksički, a opet pravilno i funkcionalno. U prvom dijelu poredbne autor uz isti prilog, *quemadmodum*, paralelno poentira tri izuzetne slike: *inter marmora ophites, inter gemmas adamas, inter metalla aurum*. Poredbene imenice *ofit, dijamant i zlato* — privlače posebnu pažnju. Marulić ih uzima u njihovu realnom značenju, ali i te kako im osjeća metaforičnu vrijednost. U drugom, parataksičkom slijedu iste poredbne: *et sicut sol...* susrećemo novu komparaciju, stilski odmjerenom, uz partitivni genitiv, što svojom raznolikošću pojačava snagu i draž poredbenog niza. U drugom dijelu usporedbe prijedlog *supra* stvara novo iznenađenje. Kao kontrapunkt onome *inter* iz prvoga dijela, on ne ostaje na istoznačnom odnosu paralelnih sintagmi: jer, dok se *ofit, dijamant i zlato* ističu *među (inter)* srodnim predmetima, *etika* ne stoji tako »među« znanostima, ona je *iznad (supra)* svih znanosti.

Očito, proporcija dijelova i njihova struktura u kompozicionoj cjelini niza obogaćuju rečenicu svojim stilskim nijansama. Usporedni prilozi: *quemadmodum, sicut, ita* (kao što, kako, tako) omogućuju propulzivnost slika i misli, a upotreba prezenta: *putantur, habetur, eminent, uocant, pertractat*, uglavnom u gnomskom smislu, daju iskazu pripovjedačku uvjerljivost i njegovoj poruci apsolutnu sigurnost. Sintagma *precio praestare* podsjeća na figuru aliteracije, a sinonimi *aestimatione* i *precio* upućuju na emotivne nijanse. Birani superlativi *fulgentissimus* i *pulcherrimus*, koji određuju imenicu *sol*, očituju Marulićevu poetičnost, plastičnost stila i epsku širinu. Dok Ovidije u svojim

pjesmama<sup>11</sup> uzima pridjev *nitidissimus* da bi istakao sjaj zvijezde Danice, a Horacije *lucidus*: »*lucida sidera*«, kad govori o Dioskurima,<sup>12</sup> Marulić uzima dva stilski nijansirana atributa, oba u superlativu. Prvi pripada naravi Sunca kao užarenog tijela, drugi odražava emocionalni naboj, čuvstveno djeluje. Sunce je u Marulićevoj naraciji: *najsajjnija*<sup>13</sup> i *najljepša zvijezda*.

Epski širok, Marulić ni u prozi nije prozaik. Uočljivo je to u organizaciji njegove rečenice, u kompoziciji i stilskoj plastici; ali i u izboru riječi. Jedna od takvih je, uz već spomenute, i riječ *sidus, sideris*. Naime, ona po svom značenju više asocira zvijezde nego samo jednu zvijezdu; konotativnija je i impresivnija nego *stella*.

### 3. LITERARNO STRUKTURIRANJE I ILUSTRACIJA MISLI

Mogli bismo ovako nastaviti s analizom. Jedna kompletnija studija to bi i zahtijevala. Ali i ova kratka raščlamba dovoljno upućuje na književne kvalitete *Evangelistara*, potvrđuje stilsko-literarni postupak i umjetničko strukturiranje teksta.

Pogledajmo, opet ukratko, jedan drugi aspekt Marulićeve naracije: gradnju rečenica i tematskih cjelina, u njihovoj organizaciji, postupnosti i literarnoj funkciji.

Marulića u *Evangelistaru* vodi njegova ideja. No on je svjestan da će ta ideja na čitatelja snažnije djelovati što je stilski skladnije izreče i impresivnije ilustrira. Stoga ne samo što kreativno gradi svoj iskaz, nego isto tako umjetnički pazi na cjelokupni postupak, razradu, način izlaganja. Opaža se to već u strukturi *Evangelistara*. Podijeljen u sedam knjiga i 195 poglavlja, ovaj je moralni kodeks namjerno podešen misaono-literarnoj strukturi. Taj dojam još jače potvrđuju unutarnja građa, književna organizacija i raznolikost tkanja. Autor se sustavno služi zgusnutom ekspozicijom misli, vještom ilustracijom i imanentnom refleksijom, varirajući i ispreplićući jednu s drugom. Potka su mu ljudske vrline i mane; majstorski, pedagoški i psihološki, u njih ponire, te ih narativno osvjetljava različitim, obično biblijskim, primjerima. Tako se Marulićev prozni diskurs pretvara u romaneskno tkivo. Najvažniju ulogu pri tome imaju rečenični nizovi, funkcionalno strukturirani pasusi, kompozicijske cjeline i organizaciono kombinirane tematske jedinice. Autor tka svoje djelo na književnom koliko i



na etičkom, logičnom postupku. Stoga mu je i te kako stalo do narativne povezanosti i stilske sugestivnosti, do skladno građenih rečenica i rečeničnih nizova, dramskog izlaganja i atraktivnosti stila. Literarni mu procedé teče spontano u službi pouke, ali ni malo ne zanemaruje svoju funkciju. Evo kako, na primjer, ilustrira moralno-religioznu misao o Božjoj brizi za plemenita i marljiva čovjeka, za onoga, kako Marulić kaže, koji nije »besposlen i pospan«:

»Kad je silno žeđala, lutajući sa sinom pustinjom, Hagara je naišla na studenac, na koji joj je anđeo ukazao, zagrabila je vode iz njega i spasila sebe i dječaka od pogibije.«<sup>14</sup>

U svojoj epskoj naraciji autor u svom ekskursu ne ostaje samo na ovoj jednoj literarno sažetoj biblijskoj anegdoti. On ide dalje i tka čitav odjeljak sličnog ilustrativnog pripovijedanja:

»Kad je nazirejac Samson, izmoren i on od žeđi, zavapio Gospodu, potekla je voda iz kutnjaka čeljusti magareće, i on se spasio. Dok se krio na potoku Keritu, Iliju su, za kojega se Bog brinuo, hranili gavrani. Kad su kroz suhu i pjeskovitu pustinju edomsku vodili vojsku kraljevi Ahab i Jošafat protiv Moabaca i mučila ih veoma mnogo žeđ, iskopali su jame, koje se na molitvu Elizejevu napuniše vodom i oslobodiše mnoštvo ljudi od prijeteće pogibelji. I ono nekoć kad su Hebrejci pod vodstvom Mojsijevim išli iz Egipta u Obećanu zemlju, mäna je s neba bila lijek gladnima, a žednima voda što je iz pećine šiknula.«<sup>15</sup>

U pojedinostima bi nam sigurno dobro došla analiza Marulićeva izvornika, posebno u participskim konstrukcijama, zgušnjavanju širih predložaka i stilskom nijansiranju glagolskih aspekata kroz upotrebu često rabljenih vremenâ: prezenta, imperfekta, perfekta i pluskvamperfekta. No, ne ulazeći ovdje u analizu stilskih i poetskih sredstava, htio bih upozoriti na važnu literarnu značajku *Evandelistara* koja se očituje u ilustrativnom tkivu, posebno u umjetničkom sažimanju dužih storiâ, s jasnim efektima na čitaoca.

*Evandelistar* ne ostaje na šturoj udžbeničkoj pouci, načelu i praktičnoj dedukciji. On se služi različitim sredstvima: postavkom, ekspozicijom, opisima, tumačenjima, ilustracijom, refleksijom i zaključkom.<sup>16</sup> Logički postupak slijedi emotivni poticaj, pri čemu je književno tkanje važna komponenta. Pod tim vidom Marulić vješto organizira misao, postupno gradi kompoziciju i literarno obogaćuje planiranu strukturu pojedinih odjeljaka i tematskih cjelina. Izričaj mu je epski

širok, slikovit i elokventan. Slika, komparacija, paralelizam, kontrast, vizualni opis, akomodacija, primjer ili aluzija bitne su komponente *Evandelistara*. Ono što u *Davidijadi* i *Juditi* izriče poetskim mjerama, ovdje, slično kao i u *Instituciji* i *Parabolama*, ostvaruje proznim ritmom. Stil mu se, doduše, mijenja, ali literarno-umjetnički naboji ostaju. Posebno mu je važna harmonija teksta, rečenična struktura i ritmika.

Biblijske slike o Hagari, Samsonu, Iliji, mǎni i vodi iz pećine, što smo vidjeli u navodu, potpuno odgovaraju sličnim slikama u *Juditi* ili prepjevanim biblijskim zgodama u *Davidijadi*. Ovdje je, u *Evandelistaru*, pripovijedanje funkcionalno. Stoga su priča u Hagari i anegdote o Samsonu i Iliji izrečene zgusnutim riječima, stilski uspješno i sadržajno efektno, u kratkim, realističkim sažimanjima događaja. Ono što se u Bibliji pripovijeda u nekoliko odjeljaka, Marulić ovdje zgušnjava u nekoliko izričaja: »Dok se krio na potoku Keritu, Iliju su, — kaže — za kojega se Bog brinuo, hranili gavrani.« Ovakve kratke slike, sažimanja ili aluzije daju naraciji novu vrijednost. Umjetnički djeluju na kompoziciju i narativne tokove, te tako, strukturalno i organizaciono, cijelomu djelu daju kreativnu dimenziju. Ilustracije su, doista, i u *Evandelistaru* važan stilski medij, umjetničko-narativni doprinos, koji se ne može previdjeti.

#### 4. DINAMIČNOST I SUGESTIVNOST EVANĐELISTARA

*Evandelistar* je tematski vrlo raznolik, stilski reljefan i strukturalno slojevit. Govori o različitim aspektima života, o čovjeku i njegovu dnevnom ponašanju. Opisuje ga dinamično, poticajno, kontrastno; u njegovu realitetu i moralnim kontrapunktima. Riječ je o čitavom spektru unutrašnjih sukoba, nemira, razočaranja i mana, o strastima, porocima, tjeskobama i duševnim kompleksima, odnosno o moralnim uputama i vrlinama. Sve je to međusobno povezano i narativno satkano u tematske cjeline, da zajedno odražava kompleksnu sliku ljudskog života. Čovjek je, u stvari, junak svih Marulićevih priča.

Autor ga promatra pod raznim aspektima; svjestan je spomenute raznolikosti; namjerno je poetira i mozaično, u kraćim ili dužim krojkijima, izlaže. Služi se psihološkim i pedagoškim pristupima, etičkim i religioznim motivima, čuvstvenim i misaonim poticajima, životnim,

iskustvenim i biblijskim primjerima, slikama, navodima, izrekama, asocijacijama ili, samo, aluzijama. Jednom je sav okrenut konkretnoj zbilji, drugi put etičkom načelu i refleksiji; sada, u istom odjeljku, egzistencijalnoj problematici, a sad opet religioznoj poruci.

Naravno, to sadržajno i misaono raznoliko tkivo prati dinamična raznolikost izričaja. Stoga je *Evangelistar*, koliko god je naoči jedinstven u svom moralno-teološkom poimanju, u svojoj narativnoj strukturi vrlo reljefan, dramski i u neku ruku dijaloški intoniran.

Marulić se rado služi hipotaksom. No nije to jedini način njegova izražavanja. Vrlo vješto varira stil i, kada mu odgovara, upotrebljava jednostavnu, kratku rečenicu, ili pak prelazi u parataksu. Rado postavlja pitanja, dijeli opomene i na svoj način dijalogizira; poseže za tuđim izrekama, navodima, ilustracijama. Jednom izravno citira, drugi put prepričava ili sâm komentira. U etičkim postavkama rečenice su mu kraće, zbijenije; u usporedbama i primjerima duže, složenije, prelaze u zavisne periode.

Poseban aspekt Marulićeva stila u *Evangelistaru* jest njegova prisnost s čitateljem. Pojedini se odjeljci pretvaraju u neku vrstu razgovora, susreta. Autor, doduše, sâm govori, ali se neposredno izražava, kao da dijalogizira. Čitalac ga tako ne samo čita, nego ga istodobno čuje kako govori, samouvjerljivo, angažirano, sugestivno, ciceronski. Evo kako se obraća redovniku, potičući ga na rad:

»Radi, dakle, služinske poslove, da bi se ponizio; mučne, da bi ukrotio obijest tijela; prodajne, da bi pripravio hranu; vjerske koji se obavljaju slikanjem ili vajanjem, da bi postojanije izvršavao ono što si se zavjetovao ... Tjelesnim se radom doista jača razum, obuzdava žudnja za nasladama, lomi oholost, čuva krepost, i što god se plandovanjem pokvari radom se popravlja ... Sama zemlja neće dati ploda, ne budeš li orao i sijao. Prvom je čovjeku bilo rečeno: 'U znoju lica svoga jest ćeš kruh svoj.' A ti misliš da možeš, ne radeći ništa, pribaviti sebi kruha ili pobijediti zle žudnje i vladati osjetilima? Vjeruj mi to ne nadvladava plandovanje, nego, kako reče pjesnik, 'neumoran rad i neimaština, što nas u ljutoj nevolji tišti'.«<sup>17</sup>

U ovaj stil, kako vidimo, ulazi i govornička vještina. Marulić se rado služi retoričkim postupkom. Na taj način uvjerljivije djeluje, blisko, prijateljski.

Maruliću je, konačno, vrlo važna dramatična impostacija. On je u biti dramatik. On izmišlja, uveličava, karikira. Govori u kontrastima,

hiperbolama, poneseno i dramatično. To, naravno, pruža određenu kvalitetu. *Evangelistar* se stoga čita poput zabavnog štiva. Kompozicija mu je zanimljiva i atraktivna. Obiluje neprestanim varijacijama: mi-slima, opomenama, poredbama, govorničkim pitanjima, aklamacijama, retoričkim diskursima, navodima, etičkim sentencijama, poučnim re-fleksijama, poticajima i uvjerljivim ilustracijama.

Oštrina zapažanja i egzistencijalna optika, etički zapleti i raspleti, s dramskim nabojima i literarnim slikama daju ovom moralnom ko-deksu značajne književne kvalitete.

## 5. KNJIŽEVNA PLASTIKA I UMJETNIČKA ORGANIZACIJA IZRIČAJA

Već smo rekli i iz kratkih analiza vidjeli da je Marulićev izričaj u *Evangelistaru* književno građen. Riječi, sintagme, odjeljci, stil — sve je pažljivo birano i umjetnički stilizirano. Ne treba posebno tra-žiti primjere. Sav je *Evangelistar* protkan literarnim sredstvima, reto-ričnim intonacijama, živahnim opisima, skladnom naracijom, gipkim izričajem, figurativna, metaforična i funkcionalno sugestivna iskaza. Kad bi imao u sebi malo više maštovitosti, a manje pouke, ne bi tre-balo posebno govoriti o njegovim literarnim značajkama; bio bi u cjelini književno shvaćen i umjetnički, kreativno doživljen. Stilski, or-ganizaciono i izričajno, ne zaostaje za prozom razvijene umjetničke književnosti. Poslušajmo kako sigurno i harmonično teče njegov narativno-poticajni diskurs:

»Činiti dobročinstva znači nasljedovati Boga, budući da je Božja narav u najvećoj mjeri dobrotvorna i dobrostiva. Već kao prvo, on je, kako se kaže u psalmima, mudro stvorio nebesa, učvrstio zemlju povrh voda, stvorio sunce, mjesec i zvijezde, vatru, zrak, vjetrove, dan, noć, proljeće, ljeto, jesen, zimu; zemlju je plodio plodovima, biljkama, stablima; ispresijecao je rijekama, povezao brdima, obogatio kovina-ma, ukrasio draguljima, napunio životinjama; stvorio je raznovrsna živa bića: jedna da lete zrakom, druga da gmižu po zemlji, treća da plivaju u vodi. Sve, napokon, što vidimo i što ne vidimo, on je rekao, i nastalo je, on je zapovjedio, i stvoreno je. A oblikovao je i samoga čovjeka kojemu će sve to služiti i čime će on upravljati i gospoda-riti. Razmišljajući o njegovu dostojanstvu i uzvišenosti, prorok je,

obraćajući se njegovu stvoritelju, zaustio govoreći: 'Što je čovjek da ga se spominješ ili sin čovječji da ga pohađaš? Učinio si ga malo manjim od anđela, slavom i sjajem njega si okrunio, i vlast mu dao nad djelima ruku svojih. Sve si podložio njemu pod noge: ovce i svekoliko goveda, i zvijeri poljske k tome, ptice nebeske i ribe morske, i što god prolazi stazama morskim.' A da bi sve bilo podložno čovjeku, obdario ga je rasuđivanjem, razumom, mudrošću i jezikom, tumačem misli, te ga djelomično sebi sličnim učinio. Dao mu je zakone i zapovijedi pomoću kojih može postići pravo i vječno blaženstvo, kad sa zemlje prijeđe u nebo, iz raspadljivosti u neraspadljivost, iz smrtnosti u besmrtnost.«<sup>18</sup>

Tekst je jednostavan; jasan je, čitak i razumljiv. No, bez sumnje, književno je tkan. Ima poetskih, epsko-proznih, govorničkih, narativnih i plastično-figurativnih elemenata. U cjelini djeluje umjetnički, skladno i funkcionalno. U pojedinostima također. Istaknimo pripovjedačku dinamiku predikativnih izričaja: zemlju je *ispresijecao rijekama, povezao brdima, obogatio kovinama, ukrasio draguljima, napunio životinjama*; zatim prozno-poetsku ritmiku: *jedna da lete zrakom, druga da gmižu po zemlji, treća da plivaju u vodi*; odnosno *on je rekao, i nastalo je, on je zapovjedio, i stvoreno je*. Stilski je vrlo efektno i Marulićevo asindetsko nabranje što je sve Bog stvorio: *sunce, mjesec, zvijezde, vatru, zrak, vjetrove, dan, noć, proljeće, ljeto, jesen, zimu*. Božja je narav, kaže, *dobrotvorna i dobrostiva*. Poetski pleonazam ima epsku impresivnost: čovjek će tako životinjama *upravljati i gospodariti*, jer je obdaren: *rasuđivanjem, razumom, mudrošću i jezikom*. Jezik je, kaže Marulić, tumač misli. Ima i drugih figurativnih i konotativnih elemenata u ovom tekstu. Spomenimo samo, prema hrvatskom prijevodu: Stvoritelj je zemlju *oplodio plodovima*. Osjeća se prizvuk asonancije i aliteracije. Zanimljiv je također izričaj: *prorok je zaustio govoreći* (u latinskom je još složeniji: *in uocem prorupit dicens*), a kontrastni paralelizmi: *kad sa zemlje prijeđe u nebo, iz raspadljivosti u neraspadljivost, iz smrtnosti u besmrtnost* daju Marulićevu izričaju ne samo retoričku nego i umjetničko-književnu ljepotu i dinamiku.

Autor se, očito, i u *Evandelistaru* služi različitim književnim sredstvima, poseže za narativnom plastikom, govorničkom vještinom, pjesničkim figurama, književnim postupkom.

Komparacija mu je glavno sredstvo; često je potka i osnova Marulićeva izričaja i misli. *Evandelistar* vrvi usporednim rečenicama, primjerima, slikama, poredbama. Jednom su one jasno izrečene, drugi put su samo asocijativno pomišljene ili ilustrativno predočene u zaključcima ili refleksijama. Zapravo, čitatelj je neprestano u komparativnom ozračju, bilo da ga pisac izravno izriče, bilo da ga usputno asocira, prema općem, često variranom postupku: ako tako i tako učiniš, kao onaj i onaj — bit će tako i tako, odnosno: ono što se dogodilo Davidu, Samsonu, Iliji . . . , dogodit će se i tebi. U svakom slučaju, komparacija je u *Evandelistaru* redovito poetsko sredstvo, važan element naracije.

Metafora je rjeđa, ali je u svojim raznim oblicima prisutna. Tako na primjer uhodani izričaji: *prozori osjetila* i *smrt* u duši imaju svoja metaforična značenja; isto tako sintagma *zmijin plod* ili *zmijin otrov* simboliziraju *moć* i *pogubnost zla* u čovjeku. »Ne daj — kaže Marulić svom čitatelju — da zmijin plod raste u tebi! Jer, on zna, kad odraste, izbaciti otrov i usmrtiti dušu čovječju. Odmah otjeraj kužnu misao dok je malešna!«<sup>19</sup> Izrazi *kuga* ili *guba* upotrebljavaju se u značenju *poroka* i *grijeha*; *mač Božje pravde* pleonastično označava *kaznu*; *uzda Božja* simbolizira čudesan zahvat nad čovjekom i njegovim zlim namjerama; a *jaram ropstva* stanje moralnog pada; biblijski *Behemot* i *Levijatan*, odnosno u Marulićevu komentaru *slon* i *kit*, označavaju *strahotu* i *opasnost demonskih sila*; *jednjak* je sinonim za *neumjerenost* u jelu; *bedra* su simbol *tjelesne strasti*, a *pupak naslade*; *željezo* nije samo metonimija za *mač* i *oružje*, nego i za *krutost* i *tvrdoću sotone*; *đavlja sulica*, Marulić je naziva *ognjenom*, označava *napast*, *strast*, *kušnju*, itd. Naravno, i druga uobičajena figurativna značenja koja iz običnog govora prenosimo na duhovna, moralna i emotivna područja i u *Evandelistaru* imaju preneseni smisao. Kao što stari Cupido svojim strijelicama »ranjava« u grčkoj i rimskoj poeziji, tako i đavao na svoj način kod Marulića »ranjava« svojim strijelama, i slično.

Mada se Marulić vješto služi jasnim, komunikativnim jezikom i realističko-narativnim stilom, lako je i u površnoj analizi osjetiti književna sredstva i poetske elemente u *Evandelistaru*. Posebnu draž, živahnost i pjesnički ton unosi autor brojnim citatima, često visoke literarne vrijednosti, posebno kad je riječ o psalmima.

Značajni su i vrlo česti u *Evanđelistaru* paralelizmi, gradacije, kontrasti, poredbeni odnosi i nabranjanja. To najčešće dolazi uz suprotstavljanja ili povezivanja vrлина i poroka: »raskalašenost — kaže Marulić — uvijek nasrće na uzdržljivost, oholost na poniznost . . . nevaljalstvo na čestitost«. Ili, jedan drugi primjer: »Ako katkada bitka protiv tijela postane odveć teška te počne žešće mučiti duh, trebat će to tijelo slabiti postom, zamarati napornim radom, krotiti bdijenjem i sapinjati ga molitvama preko noći kao lancima. 'Teško će mu biti ritati se protiv takvih ostana.' Jogunasto marvinče jače natovari, pa će ici mirnije. Oduzmi protivniku snagu, i prestat će ti dodijavati. No uvijek se valja suprotstaviti zlu u začetku. Jer, staro se teže ispravlja, a mlado se lakše čupa, pa se iščupano osuši.«<sup>20</sup>

Osim toga česte su govorničke figure i dijaloški momenti: pitanja, odgovori, aluzije, razgovori, apostrofiranja, stanke, uveličavanja, ironični naglasci, karikiranja, emotivna nabranjanja, navodi, primjeri, ilustracije, upravni i neupravni govori itd.

I glagol je Maruliću važno stilsko sredstvo; s njim se, čas prije smo vidjeli, vješto služi, na mahove se poigrava, poentirajući stil i misao. Redovito ga funkcionalno bira i umjetnički razmješta. Služi se svim oblicima; no najčešće poseže za prezentom, perfektom i imperfektom: u službi stila i poruke.

Pridjeve također — već smo nešto vidjeli — rado upotrebljava. I literarno se njima koristi, posebno u atributivnom određenju i ukrasnoj funkciji: *uska vrata, tijesan put, gorke suze, božanski nauk, isprazna rječitost, grozne i goleme muke, vječna smrt*. Ovi uhodani izričaji imaju katkada i dopunsko, preneseno, konotativno i figurativno značenje.

Evo i jednog stilskog primjera u kojemu pridjevska upotreba ima izražajnu literarnu funkciju: »Hoćete — prekorava Marulić svećenike — posjedovati *prostrana polja, kraljevske palače, grimiznu odjeću, zlatno i srebrno pokućstvo, kičene konje, lovne pse, odličnu uslugu*, ne kako to pristaje *Kristovim* učenicima, nego *zemaljskim* gospodari-ma . . .« Potcrtao D. Š.)<sup>21</sup>

Očito je, Marulić pazi na svoj stil, bira i vješto organizira riječi, izričaje i misli. Pridjev mu je ovdje važno poetsko sredstvo; daje ovom odjeljku važnu intonaciju i boju.

## 6. STILSKO ORGANIZACIONO I FUNKCIONALNO JEDINSTVO EVANĎELISTARA

Nakon ovoga što smo čuli nije teško uočiti nutarnju vezu između književnog postupka i misaone poruke. Marulić osjeća umjetnički ukus, harmonično piše, doživljava i stvara. Pjesnik i pripovjedač, vješto nijansira riječi i misli, gradi nutarnje jedinstvo između stilskog i funkcionalnog doživljaja. Primarni mu je cilj pouka, ali se ne odriče literarnog procedéa; stil podređuje misli, ali misao izražava izgrađenim, književno organiziranim stilom. Sami tekst o tome najuvjerljivije svjedoči:

»Što da kažem o Ivanu Kristitelju?« — pita se Marulić, te u službi svoje poruke funkcionalno sažima njegov životopis u nekoliko crta: »Još u majčinoj utrobi bio je posvećen, cijenjen više 'od svih koje je žena rodila', smatran 'više nego prorokom'; dragovoljno je trpio oskudicu u pustinji, odijevao se devinom dlakom i opasivao kožnim pojasom. U tako prostoj odjeći još se prostije hranio: jeo je skakavce i divlji med, pio vodu, a zazirao od vina i opojnih pića.«<sup>22</sup>

Latinski tekst još poetskije djeluje: »Quid de Ioanne Baptista dicam? In matris utero sanctificatus, de muliere genitis praelatus, plus quam propheta habitus, deserti angustias uolens patitur, pilis camellorum uestitur, zona pellicea praecingitur. Et in tam uili habitu uilius nutritur, locustas et mel syluestre comedens et aquam bibens, a vino et sicera se apstinens.«<sup>23</sup>

Participska konstrukcija u latinskom zgušnjava naraciju, čini je zanimljivijom i stilski funkcionalnijom, a čvrsta i harmonična upotreba historijskih prezentâ daju ovom tekstu svjedočanstvo trajne vrijednosti. Ritmika je očita, književna organizacija dotjerana: in tam *uili* habitu *uilius* nutritur.

Slično je i s drugim tekstom. Sav je *Evânđelistar* skladno misao i književno tkan. Stil je u funkciji misli, ali je, kako rekosmo, misao literarno izrečena, pa i kad je obični poticaj ili pouka: »Teško je, veliš, — razgovara Marulić s čitateljem — odreći se navikâ i već ostarjelu kožu kao zmija zamijeniti novom. Ali ako iz Judeje ne prijeđeš u Galileju, nećeš moći vidjeti slavu uskrsloga Gospodina. Iako ti je vrlo teško, počni ipak, potrudi se, pokušaj! Što više kasniš, toliko ćeš više to sebi učiniti težim... Što dalje odeš, teže će ti biti vratiti se.«<sup>24</sup>



Misao je poučna, etična, ponovljena. No, nije zamorna. Naprotiv, ugodno se čita. Izvanredno je stilski sročena. Pisac je u ovom kratkom tekstu spontano upotrijebio nekoliko izvrsnih figurativnih, metaforičnih, literarnih izričaja, koji — čini se — dovoljno ilustriraju sve ono što smo ovdje govorili.

Očito, što smo upozorili već na početku, nisu Marulićeva djela, među njima i *Evanđelistar*, osvojila Evropu samo svojim naukom i svojom poukom; osvojila su je svojim literarnim tkivom, književnom mjerom i umjetničkim iskazom, stilom i narativnom toplinom, dramskom komunikativnošću i sugestivnim tkanjem.

## ZAKLJUČAK

Vrijednosti su *Evanđelistara*, bez sumnje, slojevite i raznolike. I one misaone, etičke, i literarne. Stil mu je književno građen. Zato je i književno djelo. Njegova narativna ponesenost, jasnoća i oštrina, za-pažanja, dramska živahnost, s etičkim zapletima i raspletima, i knji-ževni postupak, s kratkim poredbama i ilustracijama, metaforičnost i stil-ska sugestivnost, daju ovom našem starom moralnom kodeksu traj-nu literarnu vrijednost.

*Evanđelistar* je u svojoj strukturi, književnom postupku, stilu i narativnoj jasnoći, primjer vrsno organizirane umjetničke proze. Onaj isti stilski ton i poetska sredstva koja susrećemo u drugim Maruliće-vim djelima, proznim i pjesničkim, susrećemo i u *Evanđelistaru*. Na-čin se mijenja, gradivo je, kao i kreacija, različito, ali Marulić ostaje književnik; u *Evanđelistaru* je didakt i pripovjedač.

Kao što se njegov poetski impuls i umjetnički ukus u *Juditi*<sup>25</sup> i *Davidijadi*<sup>26</sup> ne skrivaju u maštovitosti ili originalnosti tema, nego u vizualnoj slici i lirskim ogledima, u skladnoj simetriji i nadahnutoj obradi početne inspiracije, u bogatoj varijaciji pjesničkih sredstava i kompozicijskih odnosa, u komparacijama, analogijama, metaforičnosti i simboličnim izričaja, tako i njegov prozni, pripovjedački talenat dolazi do izražaja u njegovim biranim riječima, ritmičkim rečenicama i kompozicijskim odnosima, u umjetničkom tkanju i brojnim književnim sredstvima koja su, rekao bih, jednako važna za Marulića pjesnika i pisca.

Ako su, u što nas uvjeravaju i suvremeni teoretičari,<sup>7</sup> tema i gradivo po sebi književno indiferentni, dok je stil nosilac literarne vrijednosti, onda su književne značajke *Evangelistara* u njegovu književnom »stilemu«, u literarnoj organizaciji i dinamičnosti postupka. Kroz njih se očituju kreativnost, funkcionalnost i estetska mjera. Kao što se još u XVII. stoljeću francuski književni esprít, unatoč posuđenim temama, potvrđuje u svojoj estetskoj formi i skladnoj ekspresiji, tako se u duhu iste poetike, kojoj je izričaj mjerilo, i naš Marulić afirmira kao vrstan pisac, a njegov *Evangelistar* kao značajno etičko i književno djelo.

## BILJEŠKE

<sup>1</sup> Usp. Mirko Tomasović, *Zapisi o Maruliću i drugi komparatistički prilozi*, Logos, Split, 1984, str. 64.

<sup>2</sup> V. moj prilog Opći pristup Marulićevu *Evangelistaru*, u Marko Marulić, *Evangelistar I*, Književni krug, Split, 1985, str. 13—40.

<sup>3</sup> Rene Wellek i Austin Waren, *Teorija književnosti*, Nolit, Beograd, 1965, str. 195—208.

<sup>4</sup> *Ib.*, str. 29.

<sup>5</sup> Rafo Bogišić, I srednjovjekovni i renesansni, u Marko Marulić, *Evangelistar II*, Književni krug, Split, 1985, str. 18—21.

<sup>6</sup> *Evangelistar*, knjiga V, poglavlje XIX, sv. II, str. 166; latinski tekst *ib.*, str. 561.

<sup>7</sup> Navedeno djelo, str. 166—168 i 171; latinski *ib.*, str. 561—563 i 566.

<sup>8</sup> Usp. Branimir Glavičić, Marulićeva latinska djela, u Marko Marulić, *Pouke za čestit život u primjerima*, Globus, Zagreb, str. XLI—LIII; isti, *Važnost proučavanja Marulićeve Davidijade*, u *Radovi Filozofskog fakulteta*, Zadar, 13/1975, sv. 13, str. 107—134, osobito 123—129; isti, *O jeziku i stilu Marulićevih starozavjetnih ličnosti*, navedeno djelo, 21/1983, sv. 21, str. 89—105.

<sup>9</sup> *Evangelistar*, Predgovor, sv. I, str. 45.

<sup>10</sup> Navedeno djelo, str. 413.

<sup>11</sup> Publii Ovidii Nasonis *Tristia*, I, 3 (71. redak).

<sup>12</sup> Quinti Horatii Flacci *Carminum libri*, I, 3 (2. redak).

<sup>13</sup> *Fulgentissimus*, kaže Marulić, te time izražava prirodni žar sunca, njegovu svjetlost, sjaj.

<sup>14</sup> *Evangelistar*, knjiga II, poglavlje XX, sv. I, str. 237; latinski *ib.*, str. 597.

<sup>15</sup> Navedeno djelo, navedeno mjesto.

<sup>16</sup> Usp. moj članak Opći pristup Marulićevu Evanđelistaru, Marko Marulić, *Evanđelistar* I, Književni krug, Split, 1985, str. 21, 30, 34—35.

<sup>17</sup> *Evanđelistar*, knjiga VI, poglavlje XIX, sv. II, str. 242—244; latinski ib., str. 631—633.

<sup>18</sup> *Evanđelistar*, knjiga V, poglavlje XXI, sv. II, str. 175—176; latinski ib., str. 570—571.

<sup>19</sup> *Evanđelistar*, knjiga III, poglavlje XXI, sv. I, str. 314; latinski ib., str. 670.

<sup>20</sup> *Evanđelistar*, knjiga III, poglavlje XXII, sv. I, str. 318; latinski ib., str. 673.

<sup>21</sup> *Evanđelistar*, knjiga III, poglavlje XXVIII, sv. I, str. 340; latinski ib., str. 694.

<sup>22</sup> *Evanđelistar*, knjiga II, poglavlje XII, sv. I, str. 202—203; latinski ib., str. 564.

<sup>23</sup> *Ib.*, str. 564; hrvatski ib., str. 202—203.

<sup>24</sup> *Evanđelistar*, knjiga II, poglavlje XIII, sv. I, str. 206; latinski ib., str. 567.

<sup>25</sup> Usp. Petar Skok, O stilu Marulićeve Judite, u *Zborniku Marka Marulića*, JAZU, Zagreb, 1950, str. 181, 229, 235—236; vidjeti Marko Marulić, *Judita*, pjevanje IV, stihovi 137—152.

<sup>26</sup> Branimir Glavičić, navedeno djelo (vidjeti bilješku 8).

<sup>27</sup> Rene Wellek i Austin Waren, navedeno djelo, str. 199—211; Milivoj Solar, *Pitanje poetike*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, str. 94—99; Pierre Giraud, *Stilistika*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1964, str. 83.